

Jiddish bogfortegnelse; Jiddish tryk i Danmark.

Thing, Morten

Publication date:
2004

Citation for published version (APA):

Thing, M. (2004). *Jiddish bogfortegnelse; Jiddish tryk i Danmark*. Roskilde Universitet. Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek Nr. 44 <http://hdl.handle.net/1800/770>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Jiddish bogfortegnelse · Jiddish tryk i Danmark

ייִדישער דרוק אין דענעמאַרק

[illegible]

Jiddish bogfortegnelse · Jiddish tryk i Danmark

יִיִּדישער דרוק אין דענעמאַרק

Morten Thing

© 2004 Morten Thing
Jiddish bogfortegnelse · Jiddish tryk i Danmark
יידישער דרוק אין דענעמארק
Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek 44

ISSN 0105-564x
ISBN 87-7349-624-3

Roskilde Universitetsbibliotek
Universitetsvej 1,
Postbox 258,
4000 Roskilde.

Tryk: Roskilde Universitetstryk

Omslagsillustration fra

שמעון אלטשול: די געשיכטע פון די יודען אין דענעמארק, ערשטע העפט, די
shimen altshul: *di*
geshikhthe fun di yuden in denemark, ershte heft, di yuden in
denemark in 17-ten yorhundert/ Simon Altschul: *Jødernes Hi-*
storie i Danmark, 1-ste Hefte: *Jøderne i Danmark i det 17-de*
Aarhundrede, tryk "Dos Wochenblat", 50 s., København 1921.

Indholdsfortegnelse

Forord 5

1. Jiddish i Danmark 7

1.1 Jødetysk, jargon, jiddisch eller jiddish? 8

1.2 Jidishe tryk i Danmark 20

2. Jiddish Bogfortegnelse 39

2.1 Fortegnelsen falder i to afsnit 39

2.2 Jiddishe tryk fra Altona mv. 41

2.3.1 Skrifter trykt i København 51

2.3.2 Periodika trykt i København 61

Forord

I forbindelse med et forskningsprojekt om den jødiske indvandring til Danmark i begyndelsen af 1900-tallet gik det op for mig, at de aviser, bøger og pjecer, som jødiske bogtrykkere trykte på jiddish kun undtagelsesvis var optaget i *Dansk Bogfortegnelse*. For at skaffe et overblik har jeg lavet dette supplement til *Bogfortegnelsen*. Tak til forskningsbibliotekar, fil. dr. Eva-Maria Jansson, Judaistisk Samling, Det kgl. Bibliotek, for megen hjælp.

1. Jiddish i Danmark

Før indvandringen af russiske jøder til Danmark i begyndelsen af 1900-tallet havde jøder talt jiddish i Danmark, nemlig jøderne af den tyske nation som de kaldtes til forskel fra jøderne af den portugisiske nation, som oprindeligt var ladino-talende. I den ældre del af Mosaisk Troessamfunds (MT) arkiver findes en del protokoller ført på jiddish. Det holder imidlertid op efter 1805, hvor arv overgår til dansk retspleje og skifter derfor skrives på dansk.¹ Men der blev ikke *trykt* på jiddish i kongeriget. Skrifter med indsat hebraisk sats kendes, men i meget begrænset omfang. Martin Schwarz Lausten fortæller i *Oplysning i kirke og synagoge*, om tre københavnske, jødiske bogtrykkere som 1755, 1786 og 1791 ansøgte om tilladelse til at anvende hebraiske typer til bogtryk. Ingen af dem fik imidlertid trykt noget.² Der blev derimod trykt både på hebraisk og jiddish i hertugdømmerne, især i Altona. *Bibliotheca Danica* omtaler to skrifter på ”Jødetysk”, udgivet i Altona.³ Yeshayahu Vinograds bibliografi over bøger på hebraisk omtaler en lang række bøger både på hebraisk og på jiddish.⁴

Da de nye indvandrere begyndte at komme, kunne mange af dem kun kommunikere på jiddish, polsk eller russisk. At

¹ Thyge Svenstrup & Vello Helk: *Det mosaiske Troessamfund i København med nedlagte troessamfund i provinsen*, Kbh. 1993, s. 13.

² Martin Schwarz Lausten: *Oplysning i kirke og synagoge. Forholdet mellem kristne og jøder i den danske Oplysningstid (1760-1814)*, Kbh. 2002, s. 234-40.

³ *Supplement til Bibliotheca Danica. Hefte III. Bibliotheca Slesvico-Holsatica til 1840*, Kbh. 1945.

⁴ Yeshayahu Vinograd: אוצר הספר העברי / *Otsar ha-sefer ha-ivri. Reshimat sefarim she-nidpesu be-ot ivrit me-reshit ha-dfus ha-ivri bi-shnat 1469 ad shnat 1863/ Thesaurus of the Hebrew Book*, Jerusalem 1993-95.

dømme efter de mange breve i Josef Fischers arkiv efter den komite som tog sig af hjælp til indvanderne, kunne Fischer læse og forstå jiddish.⁵ Han var officielt bibliotekar i MT, men udfoldede et omfattende arbejde for den såkaldte Russerkomite, som indsamlede og formidlede hjælp til vidererejse til England eller USA, til huslejahjælp, til lægehjælp og til almindeligt underhold. Også den tidligere overrabbiner David Simonsens arkiv rummer mange breve fra indvandrere på jiddish, som han givet har kunnet læse.⁶ Men ellers ser det ud til, at jiddish ikke længere var et aktivt sprog hos de danske jøder omkring 1900. Og hvad mere er: de betragtede det ikke som et sprog, der var værd at hæge om. De syntes, at indvandrere, som blev i Danmark, skulle lære dansk, og at indvandernes børn ikke behøvede at lære jiddish. Der skulle mange kampe til før der i 1930'erne blev organiseret undervisning i jiddish på de to jødiske skoler i København.

1.1 Jødetysk, jargon, jiddisch eller jiddish?

Hvad hedder nu det sprog, vi her taler om? Slår vi op i den nye, store *Den danske ordbog*,⁷ som Det Danske Sprog- og Litteraturselskab udgiver, finder vi efter ordforklaringen følgende historiske bemærkning: ”ty. dialektal form af *jüdisch* ’jødisk’”, og ifølge *Nudansk ordbog* kommer ordet ”fra tysk *jiddisch*, sa. ord som tysk *jüdisch*, jødisk”.⁸ *Ordbog over det danske Sprog*

⁵ Mosaisk Troessamfunds arkiv pk. 526-44, Rigsarkivet.

⁶ David Simonsens arkiv, <http://www.kb.dk/kb/dept/nbo/oja/js/D5A/>, Det Kgl. Bibliotek.

⁷ *Den danske ordbog*, udg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, bd. 3, Kbh. 2004.

⁸ *Nudansk ordbog*, Kbh. 1964.

skriver: "fra ty. jiddisch el. eng. yiddish, sa. ord som ty. jüdisch, jødisk". Der synes kort sagt at herske enighed om at det danske ord 'jiddisch' kommer fra det tyske ord 'jüdisch'.

Nu er problemet blot det, at det sprog vi taler om ikke hed og ikke hedder 'Jüdisch' på tysk. På tysk er sproget indtil slutningen af 1800-tallet blevet kaldt 'Jüdisch-Deutsch', således fx i Gottfried Seligs *Kurze und gründliche Anleitung zur Erlernung der jüdisch-deutschen Sprache* (Leipzig 1767) eller hans *Lehrbuch zur gründlichen Erlernung der jüdisch-deutschen Sprache für Beamte, Gerichtsverwandte, Advocaten und insbesondere für Kaufleute; mit einem vollständigen ebräisch und jüdisch-deutschen Wörterbuche* (Leipzig 1792).⁹ Denne term brugtes også på engelsk i formen 'Judæo-German' eller 'Judeo-German' og på fransk i formen 'judéo-allemand'. Efter en kort periode hvor det nedsættende 'Jargon' blev brugt på tysk, blev navnet i begyndelsen af 1900-tallet erstattet af ordet 'Jiddisch'. Det var et indlån fra engelsk 'Yiddish', som havde fået en tysk endelse. Det var ikke nogen dialektal gengivelse af tysk 'Jüdisch'.

Laver man en søgning på *Compact Memory*. *Internetarchiv Jüdischer Periodika*, som er en database over tysk-sprogede, jødiske tidsskrifter fra 1700-, 1800- og 1900-tallet, så giver 'Jargon' 54 fund 1887-1908 med flest år 1900. 'Jüdischdeutsch' eller 'Jüdisch-Deutsch' giver 26 fund 1889-1901, mens 'Jiddisch' giver 28 fund 1914-38. Det viser formentlig, at 'Jiddisch' er en sent tilkommet betegnelse.¹⁰

⁹ Se også Werner Weinbergs grundige artikel Die Bezeichnung Jüdischdeutsch. Eine Neubewertung, *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, bd. 100, Sonderheft, 1981, s.253-290.

¹⁰ <http://www.compactmemory.de/>

Baggrunden for denne ændring er den store udvandring af østjøder til først England og siden til USA (og andre lande, herunder Danmark). Sproget, vi taler om, er ifølge nugældende teorier opstået i Sydtyskland i området, som dengang hed Loter omkring 1000.¹¹ Jøder fra Frankrig, Italien og måske også østfra flyttede ind i Rhinlandet og overtog i en vis udstrækning den dér talte tyske dialekt som deres dagligsprog. I det omfang de kunne læse og skrive, beherskede de det hebraiske alfabet. Og det anvendte de også, hvis de overhovedet skrev på det nye tyske. Hvis de kaldte deres sprog noget, kunne det være 'loshn ashkenaz' (Tysklands sprog), 'taytsh' (tysk), 'loshneynu' (vores sprog) eller 'unzer shprakh' med samme betydning. De blev kaldt ashkenazim, dvs. tyskere, efter deres opholdssted. Efter nogle hundrede år i Rhinlandet blev jøderne fordrevet mod nord og øst. Mod øst bosatte de sig i området fra Litauen over Polen og Hviderusland til Ukraine, et område som med tiden blev delt mellem Rusland og Østrig-Ungarn. Mod nord bosatte de sig i de tyske stater. Denne sidste gruppe kaldte deres sprog 'Jüdisch-Deutsch'.

Østjøderne derimod kaldte deres sprog for 'yidish' eller 'yidishtaytsh'. Når Nokhum Stutshkov i sin tesaurus *der oytser fun der yidisher shprakh* skal ordsætte området 'jiddish' nævner han følgende betegnelser: 'yidish' (jiddish), 'yidish-taytsh' (jiddish-tysk), 'ivre-taytsh' (hebraisk-tysk), 'poylish-taytsh' (polsk-tysk), 'hiltserne taytsh' (træ-tysk), 'tkhines-taytsh' (bønne-tysk, bønner: her mest for kvinder), 'tsene-rene-taytsh' (tse-ne-rene-tysk; *tsene-rene* er den jiddische oversættelse af tora-

¹¹ Max Weinreich: *History of the Yiddish Language*, (opr. jiddish 1973), Chicago 1980.

hen, specielt for kvinder).¹² Men frem for alt blev sproget kaldt 'mameloshn', modersmål. 'Mameloshn' har imidlertid en videre betydning end det danske ord 'modersmål'. Det betyder 'mors sprog' og videre endnu – som det også antydes gennem udtrykkene 'bønne-tysk' og 'tsenerene-tysk' – 'kvindesprog'. I den østjødiske kultur var der det forhold, som man kalder diglossi: et tosprogsforhold, hvor det ene er højsprog og det andet lavsprog. *Biblens* sprog (hebraisk og aramæisk), som på jiddish kaldes 'loshn koydesh', det hellige sprog, var mændenes sprog, som kvinder ikke lærte til mere end husbehov (dvs. bønner). Kvindernes domæne var i højere grad jiddish.

Mellem 'mameloshn' og 'loshn koydesh' eksisterer der et særligt forhold. På jiddish er mange ord taget fra 'loshn-koydesh'. Det gælder ikke blot ord fra religionens område, men også mange helt dagligdags ord. I modsætning til ord af tysk, slavisk eller anden oprindelse skrives disse ord uden vokaler og man kan derfor ikke se på dem, hvordan de skal udtales. De udtales efter den ashkenaziske tradition for udtale af hebraisk-aramæiske ord, som adskiller sig fra den sefardiske (jødspaniske) og fra den judeo-arabiske udtaletradition. Mængden af hebraiske ord i jiddish er ofte en markør af den talendes dannelses. Religiøse mænd bruger således ofte mange flere hebraiske ord end udannede. Der er således også en indre diglossi i jiddish.

På jiddish betyder 'yidish' både 'jødisk' og 'jiddish', og Uriel Weinreich anbefaler i sin ordbog *modern english-yidish yidish-english verterbukh* at bruge udtrykket 'baj jidn', bogsta-

PT¹² דער אוצר פון דער יידישער שפראך / Nahum Stutchkoff: *Thesaurus of the Yiddish Language*, New York 1991, s.348.

veligt 'hos jøder', hvis man vil undgå sammenblanding. På russisk går tvetydigheden igen. Her hedder en jøde 'еврей', *jevrej*, egentlig 'hebræer', mens jødisk hedder 'еврейский', *jevrejskij*, egentlig 'hebræisk'. Både hebraisk og jiddish hedder således 'еврейский', *jevrejskij*, og skal man skelne, kalder man hebraisk for 'древнееврейский', *drevnejevrejskij*, egentlig 'gammelhebræisk', mens moderne hebraisk så kan hedde 'мennyй древнееврейский', *mjennoj drevnejevrejskij*, egentlig 'nutidig gammelhebræisk'.¹³

Den store udvandring af østjøder i 1800-tallets sidste del gik først til London. *Oxford English Dictionary Online* skriver om ordet 'Yiddish': "Anglicization of G. *jüdisch* Jewish; the full German name is *jüdisch deutsch* 'Jewish-German. The English word has been adopted in German as *jiddisch*." Den sidste del af sætningen er rigtig, mens den første ikke er rigtig. 'Yiddish' er en anglificering af det jiddishe ord for sproget 'yidish'. Det dobbelte d er kommet ind af hensyn til engelsk ortografi; med kun et d (som i 'jüdisch') ville man måske udtale det første 'i' som [ay]. Ordbogens tidligste fund er fra bladet *New Era* 1875 og lyder: "In fact, this corrupt German is known as Yiddish or Jewish German". Også ordet 'Yit' findes i *Oxford English Dictionary Online*. Med et citat fra en slangordbog fra 1874 anføres citatet: "Yid, or Yit, a Jew, Yidden, the Jewish people. The Jews use these terms very frequently." Heraf fremgår det, at 'Yidden' med to d'er som 'Yiddish' er en gengivelse af de jiddishe ord 'yiden' og 'yidish'. Det er fra

¹³ אוריאל ווינרניץ: מאדערן ענגליש-יידיש יידיש-ענגליש ווערטערבוך / Uriel Weinreich: *English-Yiddish Yiddish-English Dictionary*, New York 1968; Bettina Simon: *Jiddische Sprachgeschichte*, Frankfurt/M 1993, s. 31f.

dette indlån, at den fortyskede form 'Jiddisch' med to d'er finder ind i tysk.

Spørgsmålet er nu: hvad kaldte man tidligere sproget på dansk? Hos Holberg skelnes der mellem to slags jøder, fx i *Mascarade* fra 1724, hvor Henrich i 3. akt klæder sig ud som 'Jøde-Præst' og taler hjemmelavet hebraisk, som Jeronimus ikke forstår. Da han slår over i tysk, forstår Jeronimus, at han ikke er en 'Portugiser-Jude' og siger farvel til ham med ordene: "Adieu Smautz, nu kand I tale saa meget Hebræisk som I vil." (III,7). En smaush eller en smovs var en ashkenazisk jøde, mens en portugiser-jøde var en sefardisk. Begge slags fandtes på Holbergs tid i København og tilhørte ifølge lovgivningen henholdsvis den højtyske eller den portugisiske nation. Så sent som i 1783 andrager de portugisiske jøder i København om at få et reskript om edsaflæggelse ændret, da de ikke forstod edsformularen, "som var udformet på tysk med hebraiske ord og jiddische vendinger".¹⁴ Holberg navngiver imidlertid hverken det ene eller det andet af disse jødiske sprog. Til gengæld lader han flere steder personer tale et hjemmelavet jiddish, som viser at han har hørt det som en slags tysk.

Dansk Ordbog, hvis 3. bind udkom i 1820, men som afspejler sprogbrugen i 1700-tallet, har et opslag på 'Jødesprog', hvor det hedder: "Det Sprog, Jøderne fordom talede i deres Fædreland. It. det fordervede Sprog som Jøderne for en Deel nuomstunder tale indbyrdes imellem hverandre." Det fordervede sprog som står i modsætning til hebraisk må være jiddish.

¹⁴ Martin Schwarz-Lausten: *Oplysning i kirke og synagoge. Forholdet mellem kristne og jøder i den danske Oplysningstid (1760-1814)*, Kbh. 2002, s. 276.

Men det fremgår ikke om det havde et navn. En lignende oplysning finder man i Christian Molbechs *Dansk Ordbog* fra 1833, hvor han under 'Jødesprog' skriver: "det nyere Jødesprog, en fordærvet hebraisk Dialect."¹⁵

Den eneste vejledning i jiddish trykt i Danmark er på tysk og hedder *Nothwendiger Einblick ins sogenannte Juden-Ebräisch, oder Wörterbuch für die Gojim, di lernen solle zu seyn Chochum, und wollen begreifen schmußen als a Bargißrol. Hrsg. Von einem Occidentalen* (Rendsburg 1833). Titlen betyder så meget som 'Nødvendigt indblik i det såkaldte jøde-hebraisk, eller ordbog for gojim, som skal lære at være kloge og vil lære at snakke som en ægte jøde. Her bruges altså udtrykket 'jøde-hebraisk'.

Meïr Aron Goldschmidt bruger i sine noveller og romaner ofte at lade jøder bruge både jiddishe og hebraiske udtryk, som han oversætter i noterne. I *Avrohmche Nattergal* fra 1871 står der om Reb Schaie, at han "betalte Gjælden, gav Avrohmche en Sum Penge og sagde til ham med dæmpet Stemme, paa Tydsk-Hebraisk, der med dets hemmelighedsfulde, forbandelsessvangre Klang havde en Magt, som Ordene paa Dansk ikke formaae at udtrykke: "Gaa ud af mit Hus"[...]"¹⁶ 'Tysk-Hebraisk' er en omvending af det jiddishe 'ivre-taytsh' og er en mulig kandidat til, hvad jiddish kan have heddet i 1800-tallet. I *Maser* fra 1868 skriver han om "det Jargon, den blanding af

¹⁵ Christian Molbech: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler Oplyste*, Kbh. 1833.

¹⁶ M.A. Goldschmidt: *Noveller og andre fortællinger*, Kbh. 1994, s. 16.

Tydsks og Hebraisk, som kaldes ”Mauscheln””.¹⁷ Her taler han igen om jiddish, og selvom sammenhængen fremhæver de særlige positive kvaliteter ved sproget, så er jargon på dette tidspunkt et ret nedsættende ord på dansk¹⁸ og ’Mauschel’ betyder på tysk jødesmøvs, mens ’mauscheln’ betyder at tale jødisk, at gestikulere. Også Brandes bruger udtrykket ’jargon’ i sit essay om Goldschmidt: ”[...] han gjorde sig og den [dvs jødedommen] interessant ved at forevise dens Jargon med Noter under Texten.”¹⁹

Det eneste sted jeg i en ordbog før den nye indvandring slår igennem har fundet et navn for sproget er i *Ordbog for Folket* fra 1907, hvor der under opslaget ’Jødetysk’ står: ”et af tyske og polske J.r brugt Blandingsmaal af højtyske og forty-skede hebraiske Ord”.²⁰

Vi kan faktisk følge etableringen af ordet ’Jiddisch’ på dansk gennem de dansk-sprogede, jødiske blade. Det første af disse er *Jødisk Tidsskrift* 1907-08. Her hedder sproget ’Jargon’ brugt i en ret objektiv og næppe særlig nedsættende betydning, altså fuldstændig som på tysk nogle år tidligere. Om den jødiske presse hedder det: ”Den betjener sig foruden af de forskellige Landes Sprog ogsaa af Jargon og hebraisk.”²¹ Den første

¹⁷ Samme s. 236.

¹⁸ ”Pluddervælsk, Sluddersladder, uforstaaelig Snak, forvirret Tøi, Pøbel-sprog, Vrængemaal”, Ludvig Meyer: *Fremmedordbog eller Kortfattet Lexikon over fremmede, i det danske Skrift- og Omgangs-Sprog forekommende Ord, Kunstudtryk, Talemaader*, Kbh. 1878.

¹⁹ M. Goldschmidt, Georg Brandes: *Æsthetiske Studier*, 2. ændrede Udgave, Kbh. 1888, s. 350.

²⁰ B.T. Dahl og H. Hammer: *Dansk Ordbog for Folket*, bd. 1, Kbh. 1907.

²¹ Jødiske Aviser, *Jødisk Tidsskrift* 14.6.07.

jiddishe teaterforestilling annonceres som: ”Jargon-Teaterforestilling”.²²

Under overskriften ”*Tidens Tegn*” kunne man i begyndelsen af 1908 læse følgende:

” For nogen Tid siden anbragte Londons Kommunalbestyrelse nye Brandallarmeringsapparater paa Gaderne i Eastend. De adskilte sig fra de gamle deri, at den forklarende Tekst var paa yiddish og malet med hebraiske Bogstaver.

Her i København har en Jordemoder, der har erhvervet sig stor Praksis blandt de indvandrede jødiske Familjer, anskaffet sig Adressekort, som foruden Navn, Adresse og Telefonnummer har paa trykt:

TP²³PT"באָבע עמפֿעלע מיך פֿין ייִדישע פֿאַמיליע

At der her bruges ordet ’yiddish’ skyldes klart den engelske kontekst, hvilket også fremgår af titlen på en artikel: ”Yiddish-Skuespillene i England, deres Forfattere og fremstillere (Efter det engelske ved *Inga Meyer*)”.²⁴ Men det er muligvis de to første brug på dansk af det engelske (jiddishe) ord.

At ’Jargon’ også fandt anvendelse andre steder, kan man finde bevis for på en lidt bagvendt måde. Israelsmissionen var en gruppe kristne, som så det som sin vigtigste opgave at omvende jøder til kristendom. De udførte socialt arbejde blandt jøder i København, og de havde et mødested, hvor man bl.a.

²² *Jødisk Tidsskrift* 1.11.07.

²³ *Jødisk Tidsskrift* 21.2.08. Den jiddishe tekst lyder: bobe emfele mikh fin yidishe familie. Det betyder: jordemoder, anbefaler mig, af jødisk familie.

²⁴ *Jødisk Tidsskrift* 6.3.08.

kunne få lov at læse *Det ny testamente* på jiddish. I deres blad omtaltes disse som: ”Jargonbiblerne”.²⁵

Fra samme år stammer følgende citat fra tidsskriftet *Jødisk Samfund*, som udkom med en jiddish halvdel (*yudishe gesellschaft*) og en dansk:

”Yiddisch er jo det eneste Meddelelsesmiddel. Hebraisk, som Drengene lærer i Chederen, benyttes jo ikke som Omgangssprog; for Pigernes Undervisning gøres næsten intet. Kun Yiddisch forstaar de alle og taler det. Russisk, polsk, lettisk, estinsk og litauisk tales og forstaas af nogle i de paagældende Provinser, men læses og skrives kun af et Mindretal.”²⁶

I *Jødisk Samfund* staves ordet: ’yiddisch’ indtil en gang i 1914, hvor også formen også ’jiddisch’ optræder, men ved siden af formen med ’y’.²⁷ På denne tid breder formen sig også til danske aviser. Georg Brandes skriver således i ’Tilstande i russisk Polen’: ”Antisemitterne lod trykke en paa *Yiddish* affattet Proklamation [...]”.²⁸

I bladet *Mosaik Samfund* forekommer i en afskrift fra *Folkets Avis* formen ’jeddish’: ”mange af disse Børn taler korrekt dansk, naar de er blandt danske, i deres Hjem taler de jeddish – en slags russisk-hebraisk, og desuden taler de tysk.”²⁹ Denne form har *Ordbog over det danske Sprog* anført med et citat fra dagbladet *Riget* fra 1913.

²⁵ *Israels-Missionen* 15.5.10.

²⁶ *Jødisk Samfund* 24.4.14.

²⁷ *Jødisk Samfund* 31.7.14 og 30.4.15.

²⁸ Tilstandene i Russisk-Polen, *Politiken* 26.10.14; *Verdenskrigen*, 4. udg., Kbh. 1917, s. 134.

²⁹ *Mosaik Samfund* 23.1.15.

Om oprindelsen til det nye ord skrev *Jødisk Samfund*, at i *Vossischen Zeitung* havde den kendte orientalist prof. dr. Hermann Strack offentliggjort en artikel med titlen 'Die jüdische Sprache'. Her i argumenterer han for at sproget rettelig bør hedde 'jødisk':

"Udtrykket Jiddisch stammer fra England og Nordamerikas Forenede Stater og burde ikke være overtaget af os. [...] Det Jødiske kan, endskønt Polen og nogle assimilatoriske Jøder, overivrige Hebraister og Ukyndige bestrider det, mindst ligesaa godt betegnes som et Sprog som Engelsk. Hebraisk er for Jøderne det hellige Sprog [...]. Men det Jødiske er "Modersproget" (mame loschen), 6 millioner Menneskers Folkesprog og forstaas af et endnu større Antal."³⁰

Denne form, 'jødisk', genoptages af bladet *idishe velt*, som – selvom bladet var på jiddish – skrev på dansk om annoncerne: "Gratis oversættelse til Jødisk"³¹. Denne form optræder ligeledes i en artikel af *idishe velts* redaktør J. Shaiak i bladet *Israeliten*: "Engang kom jeg til at tale med Tossy om jødisk, d.v.s. om det jødiske Sprog og den jødiske Litteratur."³²

Vi ser altså at det er i den periode de russiske jøder kommer til Danmark, der er behov for en sikker terminologi med hensyn til deres sprog. I dansk-jødiske publikationer bevæger terminologien sig fra 'jargon' over 'yiddish' og 'yiddisch' til 'jiddisch'. Denne transformation anskueliggøres på den mest forbløffende måde ved den måde ordet er optaget på i den før-

³⁰ *Jødisk Samfund* 9.6.16.

³¹ *idishe velt* 5.11.20.

³² *Israeliten* 3.10.21.

ste fremmedordbog, som tager det med. Det er *Ludvig Meyers Fremmedordbog* (8. udg.) fra 1924. Går man ind under opslagsordet 'Jiddish' får man en henvisning: 'se Yiddish'. Dette ord findes imidlertid ikke. Det gør derimod 'Yiddisch, Jiddisch' og her kan man læse:

”(op. *Jüdisch* el. *Judendeutsh*), en middelhøjtysk Dialekt, som bruges af Østjøder; tysk, blandet med hebraisk, talmudisk, polsk, russisk og mange andre Sprog fra de Lande, i hvilke større Mængder af Østjøder bor, særl. i Nordamerika.”

Bortset lige fra ideen om at sproget 'oprindelig' har heddet 'Jüdisch', så er det jo et meget fornuftigt opslag. Man må formode at 'talmudisk' skal oversættes med 'aramæisk'. Opslaget nævner den tyske variant 'Judendeutsch', jødetysk. En prøve på Google giver 'Jüdisch-Deutsch' 427 hits og 'Juden-Deutsch' 412. De to ord er altså ligestillede på tysk i dag. 'jiddisch' giver 64.000 hits mod 4.010 til 'jiddish'. Den store sejrherre er 'yiddish' med 936.000 hits.

Da Mosaisk Troessamfunds første officielle blad *Jødisk Familieblad* begyndte at udkomme i 1928, var den fortyskede udgave af 'yiddish' slået igennem og bladet bruger aldrig andre ord for sproget end 'jiddisch'.

Udviklingen på tysk og på dansk findes med vekslende styrke på andre europæiske sprog. På fransk således udviklingen fra 'judéo-allemand' til 'yiddish'. På svensk fra 'judetyska' til 'jiddish'. På russisk har man fastholdt 'еврейский', jevrejskij', men den russiske-jiddishe ordbog har dog ordet

’ידיש, idiš’, i parentes.³³ På polsk kaldte man oprindeligt sproget for ’język żydowska’ eller evt. ’żargon’, men man i dag bruger ordet ’jidisz’.

1.2 Jiddishe tryk i Danmark

Emigranterne begyndte at rejse gennem Danmark allerede i 1882 og enkelte bosatte sig her. Men først fra 1905 begyndte de at komme i større tal, og de blev ved med at komme frem til verdenskrigens udbrud, hvor indvandringen stoppes af regeringen. Noget af det første indvandrerne havde brug for var *at tale, læse og høre jiddish*. De organiserede derfor steder, hvor de kunne læse jiddishe aviser og bøger. Først var det Toynbeehall, som lægen Louis Fränkel oprettede 1906. Og siden var det Bunds Arbejder Læse sal for alle fra 1907. Ud af den sidste voksede et jiddish bibliotek, som fik et langt liv og i 1956 endte på Det kgl Bibliotek.

Indvandrerne begyndte meget hurtigt at spille teater på jiddish. Fra 1907 til et godt stykke ind i 30erne var jiddish teater en meget vigtig dimension i deres liv. I de første 10-12 år af det jiddishe teaters liv blev det ledet af 3 professionelle skuespillere, som imidlertid emigrerede videre til USA, da det blev sværere at leve af i Danmark. Alle forestillinger blev annonceret på løbesedler og flere af dem på plakater. De var alle sammen trykt på dansk af den simple årsag, at der ikke var noget trykkeri i Danmark, som havde hebraisk sats. Det var den 19-årige bogtrykker Josef Lititschevski, som første gang købte hebraisk sats og i Hausergade 36 åbnede et trykkeri, som kunne

³³ Русско-еврейский (идиш) словарь/ ווערטערבוך, Moskva 1984.

Jødisk dramatisk Forening „Progres“

Søndag d. 8. August 1909 Kl. 8 Aften i

Østerbros Teater

Ryesgade 106.

Dosseringen 87

Jødisk Forestilling

og Bal

Overskudet gaar til „Russisk Læsestue“
med Afsked af Hr. M. Belawski

„Det forrykte Menneske“

Der Wilder Mensch

Drama i 5 Akter af J. Gordin

Regiser M. Belawski.

Billetter faas ved Indgangen fra Kl. 6 Eftm. og i Læsestuen Lingesgade 37 St ov. G. hver Aften fra 7 til 10.
1,50, 1,00, 75, og 50 Øre.

Henriksens Tryk, Rømergade 22 — Telefon 5289 — (forhen Gøttersgade)

Jiddish teater på Østerbros Teater 8.8.1909.

יודישער דראמאטישער
דעליטאנטען פאראיין

אום 7טן מאי 1911, 14 מאי
 ווערט געשפילט צום צווייטען מאל נאך דיא מאדערונג פון
 מובילקום דיא בעוואוסטע דראמא

דער יודישער גלח
 (דראמא אין 4 אקטען)

וועלכע האט אנגעמאכט א רעס אין לאנדאן אין אמעריקא, דיא
 איז נאך נישט געדורכט ויא ווערט געשפילט פון מאנוסקריפט
 דיא דראמא איז פון דעם נישט לאנג געשטארבענעם
 דראמאטורג יעקב גארדין

פראגראם

סעראנאל:

מאטער אנטאניעס כראלאס . . . דר. דימאנט.
 אינגאן (שפעטער יאדוויגא) . . . דר. דעגענשיין.
 מאטער אדאם . . . דר. בארנשטיין.
 אהר'צע צוצאראף (א מלמד) . . . הר. קערנער.
 ציפורה זיין פרוי . . . כריילען קעלער.
 מנשה זייער עלטערער ווען . . . הר. טשארגע.
 משה'ל דער יונגערער ווען (אדער יודישער גלח) .
 הר. פעלדשטיין.
 בלומה זייער פלימעניצע . . . פריילעך יאקאבסען.
 חדר יונגלעך, קאהר, גלחים א. ו. ו.
 דיא האנדלונג קומט פארר אין ווארשוי אין קראקיי.

דער איבערשום געהט פיר דער יודישער

גאציאנאל

JØDISK NATIONAL SKOLE
 חדר לאומי
 KØBENHAVN

שוהלע" באל ביז 3 אוהר.

ביי'פען צו בעקומען ביא מיטגלידער אין אויך ביא איינלייג אין כנאכער בין 5 אוהר.
בילעט פרייזען: 50 75 1.00 1.50
 i Østerbros Teater Ryegade 100.
 דיא פערזאנלעכע
 יודישער דרוק בין יוכף ליטצעוויכץ, נאכענאכדע 31.

Jiddish teaterforestilling 14. maj 1911

trykke på jiddish. Den 21. maj 1911 udsendte han det første nummer af ugebladet *der vokhen blat* [Ugebladet], som dog efter 8 numre skiftede køn til *dos vokhen blat*. Selvom bladet førte en omskiftelig tilværelse, udkom det med en pause på lidt mere end et år helt frem til marts 1921. Ikke altid som ugeblad, men alligevel noget af en præstation! Fra 1915 var Mayr Bren-der ansvarshavende og han redigerede bladet med en sikker hånd.

Lititschevskis trykkeri betød meget for udviklingen af jiddishkulturen de følgende år. Hos ham tryktes i hundredvis af løbesedler for allehånde møder. Han udgav også på sit eget forlag to små skønlitterære tryksager: Shloyme Edelhayts skuespil *der eybiger shmerts* [Den evige smerte] og Yankev Krepliaks *a seder in finland* [En seder i Finland], begge to fra 1912. Han trykte også Læsesalens katalog over dets bibliotek i 1912.³⁴ En meget handy oversigt over hvad man der kunne låne af jiddishe bøger.

Litischevski var ikke den eneste trykker, der kunne trykke jiddish. Da et konkurrerende ugeblad, *di yugend-shtime* [Ungdomsstemmen], udkom den 29. december 1911, var det trykt i bladets eget trykkeri. Vi ved ikke noget om trykkeriet, men det er muligvis identisk med det senere Israel Kaplans trykkeri. Kaplan satte og trykte den jiddishe del af det tosprogede blad *yudishe gezelshaft* [Jødisk Samfund], som blev udgivet af

³⁴ "bund's" *arbayter-lezehal far ale in kopenhagen. katalog 1912.*

Læsesalen udsendte et nyt katalog i 1917, *katalog fun "bund's" arbayter leze-zal far ale in kopenhagen yuni 1917* og i 1922, *katalog un statuten fun yudishe arbayter leze-zal in kopenhagen gegrundet 1907*. På hebraisk og på jiddish findes ingen store bogstaver, hvorfor jiddishe titler gengives uden.

Sammenslutningen af alle russiske Jøder i København 1913-15 (herefter kun på dansk frem til 1917).³⁵

Det var også Kaplan, der trykte det *første* dagblad på jiddish i Danmark.³⁶ Det er *krigstelegammen fun eyropa* [Krigstelegammer fra Europa], som formentlig begyndte at udkomme den 6. august 1914 og efterlignede en tilsvarende dansk publikation. Når jeg siger formentlig, skyldes det, at kun ét nummer (nr. 10) har overlevet, så vi ved derfor heller ikke, hvor længe den udkom.

Om det også var Kaplan, som trykte den historiske pjece om den jødiske menighed i Fredericia, som Alfred Heimann skrev og Simon Altschul oversatte til jiddish (*di denishe yuden. frederitsia un ihr yidishe gemaynde* [De danske jøder. Fredericia og dens menighed], 1914), ved jeg ikke. Der er ikke angivet noget trykkested.

Efter første verdenskrigs udbrud besluttede den zionistiske verdensorganisation (WZO) at oprette et kontor i København for at være i en neutral by. Samtidig kom en ny gruppe af russiske jøder til København. De var et resultat af den store udvisningsbølge rettet mod russiske statsborgere i Tyskland, som satte ind i krigens første uge. De mange tusinde russere blev transporteret til Sassnitz og sejlet til Trälleborg, hvorfra de med tog blev sendt tilbage til Rusland. En del af *jøderne* ønskede ikke at vende hjem til Rusland og tog i stedet

³⁵ Det var på dette tidspunkt en ortografisk norm på jiddish at stave 'yid' og 'yidish' med et u (som på tysk). Man udtalte imidlertid u'et som et i.

³⁶ Hverken dette eller de følgende er omtalt i standardværket om de danske aviser: Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: *De danske aviser 1634-1989*, bd. 1-3, Odense 1988-1991. Som så meget andet i denne kulturelle niche forblev det en jødisk hemmelighed.

יודישע

אונזערע שטימונג
אין א יודישע וועלט
אין א יודישע וועלט

אונזערע שטימונג
אין א יודישע וועלט
אין א יודישע וועלט

פאלקס-צייטונג

(28 Septemb. 1915) קאטעגאריע: דייטשע און רוסישע

Redaktion und Expedition:
"Jüdische Volkszeitung", Mariengasse 2, Teilsen Byen 1294 y

יידישע אנצווייזשע נצחונות

20-000 דייטשען גענומען געפאנגעני. רוסישע אפגעשניטן ווערט פארטגעזעצט

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

מאן יוגענלעכע "פערזאליען"

דער נעכטלעכער "פערזאליע" ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

ר. טשילד און בארק

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

די פראנצויזישע-ענגלישע אפגעשניטן

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

צו אוועק אבאנעמענטן און לעזער

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

מאן שטאקאלעס

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט. די יודישע פאלקס-צייטונג ווערט דערמאנט אלס אונזערע שטימונג אין א יודישע וועלט.

Lab Deros Taj Vaskie
after Vag
Eudrup Damgaskeri
P. R. 1915
Minsk 1294 y

gennem København. Størstedelen blev hurtigst muligt sendt videre til USA, men 4-500 blev i byen, bl.a. den store jiddische digter Sholem Aleichem. Den nye gruppe (som man på jiddish kaldte 'de tilrejste' i modsætning til 'de indvandrede') bestod af en gruppe velhavende og en gruppe intellektuelle. Både tilstedeværelsen af WZO og af denne gruppe jødiske intellektuelle fik stor betydning for jiddishkulturen i Danmark.

En af disse intellektuelle, Meir Grossman, begyndte den 13. august 1914 at udsende det *andet* jiddische dagblad i Danmark på en uge, nemlig *kopenhagener tog-blat* [Københavner dagblad]. Da kun fire numre (1,13,14,28) har overlevet, ved vi ikke så meget om det. Det var Lititschevski, der trykte det, og det eksisterede muligvis frem til november 1914.

I november 1914 begyndte det *trede* jiddische dagblad at udkomme, *yudishe folks-tsaytung* [Jødisk folkeavis eller Jødisk Folketidende, som avisen kaldte sig på dansk]. Det blev formelt udgivet af et aktieselskab, men ejedes reelt af WZO's københavnske kontor. Officielt var S. Skorochod og J. Nachemsohn ansvarshavende. Det var to fremtrædende indvandrede russiske jøder, som var aktive i den lille danske zionistbevægelse, som Louis Fränkel havde startet. Men reelt var Meir Grossman bladets redaktør gennem alle 233 numre. Bladet lukkede den 28. september 1915 efter en voldsom strid mellem Grossman og ledelsen af WZO i København. Grossman havde lært den senere revisionist Vladimir Jabotinsky at kende og blev hans første vigtige allierede, først i kampen for en jødisk legion i den engelske hær, som kunne være med til at erobre Palæstina, og siden for at oprette et revisionistisk parti i Palæstina. WZO var imod Jabotinskys politik, og derfor lukkede de Grossmans på mange måder succesrige dagblad. Det var tænkt

som en platform for jøderne og ikke mindst zionismen i Skandinavien.

Yudishe folks-tsaytung blev trykt på bladets eget trykkeri, som hed Jødisk Folketidendes Trykkeri. Det samme trykkeri stod bag afløseren, *yudishe folks-shtime* [Jødisk folkestemme], som officielt også havde Skorochod og J. Nachemsohn som ansvarshavende, men som reelt blev redigeret af Simon Bernstein, den kendte zionistiske politiker. Bladet udkom to gange om ugen frem til den 18. august 1916. Så forlagde WZO udgivelsen til Stockholm, hvor de troede på bedre muligheder, men her holdt det sig ikke længe.³⁷ På Jødisk Folketidendes Trykkeri trykte WZO også en række zionistiske pjecer på jiddish.³⁸

Der var andre stemmer end zionismens. Den helt dominerende politiske strømning blandt indvandrerne var den bunddistiske socialisme. Men sagen var, at Bund i Rusland udgav flere blade, som givet også er blevet læst i København. Både *yugend-shtime* og dens efterfølger *di kopenhagener yugend-shtime* fra 1913 (som kaldte sig progressiv-frisindet) var udtryk

³⁷ Der udkom nr. 1-5 1917. Se i øvrigt Morton H. Narrowe: *Jidische Folkschtime* (Sic). *Nordisk Judaistik*, 1986 7/2, s. 92-103.

³⁸ Nokhum Sokolov: *vos mir vilen. rede geholten oyf der tsienistisher folks-konferents in london* [Hvad vi vil. Tale holdt på den zionistiske folkekongference i London], 1916, *di ekonomishe lage in erets jisroel* [Den økonomiske situation i Palæstina], 1916, *etlikhe verter vegen tsienistisher politik fun a tsienist* [Nogle ord om zionistisk politik af en zionist], 1916, M. Usishkin un Yosef Kloyzner: *palestina in der milkhomah-tsayt* [Palæstina i krigens tid], 1916 og nokhum sokolov: *har megido. a fortroyt gehalten oyf troyerferzamlung fun herts'l's yohrtsayt in london. Aroysgegeben fun skandinavishen tsienisten ferband*, 1917.

Altschuls oversættelse af Goldschmidts *Aron og Esther*, 1926.

for bundismen. Bund i København udgav selv 1915-16 fem numre af *der arbayter* [Arbejderen].

Efter Meir Grossman blev fyret fra *yudishe folks-tsaytung* begyndte han (i samarbejde med Jabotinsky) at udgive tidskriftet *di tribune* [Tribunen]. Der udkom 21 numre af det 1915-16, hvorefter Grossman tog til London og udgav en avis sammen med Jabotinsky. Den blev ikke nogen succes, og han begyndte at udsende *di tribune* igen, først fra London siden fra Berlin. Siden hen emigrerede han til Palæstina.

Meir Grossmans bror Vladimir (som kaldte sig Grossmann med to n'er) var også en kendt journalist, der arbejdede for flere af de store jiddishe aviser. Han bevarede livet igennem et nært forhold til Danmark og skrev (også efter 2. verdenskrig) artikler til danske aviser. Han udgav flere bøger på dansk (bl.a. sine erindringer) og på jiddish (bl.a. en om Georg Brandes). Han udgav i 1918 en pjece med titlen *yuden in kopenhagen* [Jøderne i København] (som også kom på dansk), trykt i Martius Truelsens Trykkeri. Pjecen vakte en del opsigt, fordi Grossmann var ret kritisk overfor de danske jøders holdning til de indvandrede.

Forfatteren og journalisten Yehuda Shayak udgav i 1917 bladet *di idishe velt* [Den jødiske verden] i Stockholm. Da *vokhen-blat* ophørte med at udkomme i København, formentlig fordi redaktøren M. Brender var flyttet til Berlin for at arbejde på den store jødiske hjælpeorganisations kontor dér, begyndte Shayak den 15. oktober 1920 at udsende ugebladet *di idishe velt. vokhenshrift far idishen interesen* [Den jødiske verden. Ugeskrift for jødiske interesser]. Det blev trykt hos Rasmussen & Rugh, et større trykkeri, som sandsynligvis havde købt Jø-

disk Folketidendes maskiner og sats, da WZO opgav at have sit eget trykkeri. Trykkeriet overtog flere projekter fra Jødisk Folketidende, fx Grossmans *di tribune* og bladet *folks-hilf* [Folkehjælp], som Hjælpenkomiteen for de nødlidende jøder fra Kri-gen udsendte med 5 numre i 1916. Fra den 28.1.21 skriver bladet at det trykkes på bladets eget trykkeri. Og her er formentlig også Shayaks bog *tsvay dertselungen* [To Fortællinger] fra 1921 trykt. Den var på 63 sider og dermed én af de større produktioner. Den 18. februar 1921 udkom sidste nummer af *di idishe velt*. Hermed sluttede første del af historien om jiddish tryk i Danmark, for det blev herefter kun til kortlivede forsøg på at udsende jiddish-sprogede blade. De få der udkom på denne side af anden verdenskrig kom kun i enkelte numre.

Derimod kom der en del pjecer. Og det jiddishe teater fortsatte i tyverne og trediverne, men nu udelukkende som dilettant, dvs. med udelukkende uprofessionelle skuespillere. Det var ikke mindst Samuel Beilin, som var ildsjælen i teatret. På trykkerifløjten var det især Simon Altschul, som fortsatte med at fremstille danske jiddica. Altschul havde tidligere udsendt pjecen om jøderne i Fredericia, og i 1921 fortsatte han udforskningen af de danske jøders historie med bogen *di geshikhte fun di yuden in denemark, ershte heft, di yuden in denemark in 17-ten yorhundert* [Historien om jøderne i Danmark, første hefte, Jøderne i Danmark i 17.årh.]. Den var på 50 sider og annonceret som det første hefte i en serie. Men der kom aldrig flere.

Altschul havde arbejdet som typograf og journalist på *vokhen-blat* og han overtog formentlig *vokhen-blats* trykkeri, da M. Brender flyttede til Berlin. Lititschevski var på det tids-

punkt for længst ude af trykkeribranchen og var flyttet til Slagelse, hvor han en tid drev en produkthandel. Trykkeriet kom til at hedde S. Altschul & Søn og siden M. Altschuls Trykkeri. En af Simon Altschuls store fortjenester var at oversætte M.A. Goldschmidt til jiddish. Allerede i 1919 var Goldschmidts *En Jøde* udkommet på jiddish i New York [*der yid*] oversat af Y. Gornitski. Altschul fulgte efter med: *lebens-erinerungen un rezultaten* (1923) [de første to kapitler af *Livs-Erindringer og Resultater*], *maser* (1924) [*Maser*], *avromtshe nakhtigal* (1925) [*Avromche Nattergal*], *aron un ester oder a kapitel fun rov natan kloyzner's lebn* (1926) [*Aron og Esther eller et Afsnit af Rabbi Nathan Clauseners Liv*], hvoraf de tre sidste kaldtes *oysderveylte shriftn 1-3* [Udvalgte skrifter 1-3]. Et andet større projekt var også i 1926 Feliks Breshels fortælling *Anyuta*, som var på hele 163 s.

Der var i disse frugtbare jiddishe år megen interesse for dansk litteratur på jiddish. Således udkom H.C. Andersens fortællinger i 1921 i 12 bind i Warszawa, mens Georg Brandes' *Hovedstrømninger* udkom i 11 bind i New York 1918-21. Samtidig med at den jiddishe litteratur blomstrede i Vilna, Warszawa og New York, og den jiddishe presse nåede sin største udbredelse, var det begyndelsen til afslutningen i København. Af de mange jøder, som var strømmet gennem byen frem til første verdenskrig, var ca. 3.000 blevet bofaste. Mange af dem havde i 20'erne allerede boet her i 20 år og var begyndt at leve et liv i og på dansk. Nogle af indvandrerne var blevet zionister og mente, at jøder burde satse på det nyudviklede hebraiske tale- og skriftsprog. Mens en anden del var jiddishister og mente, at jiddish var det rigtige og det levende jødiske sprog. Det taltes

hazomirs lider-bukh, 1937.

af to tredjedel af alle verdens jøder. En del af dem dannede Jiddisch-Skolen, hvor børn kunne blive undervist i jiddish sprog af Samuel Beilin. Og efter pres blev Beilin også ansat til at undervise både på Mosaisk Friskole for Drengene og på Carolineskolen.

Men hensyn til jiddishe udgivelser kom der i 30'erne tre. To af dem var små fortællinger skrevet af den revolutionære forfatter Y. Riv: *fun shtetlshe heyman in turme*. serie revolutsionere dertseylungen 1 [Fra småbyhjem til fængsel. Revolutionære fortællinger 1] og *marek af der tlie*. serie revolutsionere dertseylungen 2 [Marek i galgen. Revolutionære fortællinger 2]. De var begge på 23 sider og trykt i Riga, men udgivet i København. Den sidste udgivelse var af en helt anden størrelse og tyngde. Den hed *hazomir's lider-bukh. aroysgegeben tsum 25-yorikn yubl, kopenhagen 22.10.37* [Hasomirs sangbog, udgivet til 25-års jubilæet, København 22.10.37]. Sangforeningen Hasomir var - som læsesalen - en vigtig institution i indvandrerens liv. Siden sin grundlæggelse i 1912 havde den holdt sine årlige koncerter, hvor sangerne ikke mindst sang jiddishe sange. Koret havde været ledet i mange år af kordirigenten M. Beresovski, men i årene omkring jubilæet var det Hermann D. Koppel, som ledede det. Til 10-års jubilæet havde koret udgivet bogen "*hazomir*" 5673 – 5683, aroysgegeben fun gezang-fareyn "*hazomir*" ["Hasomir" 1912-1922, udgivet af Den jødiske Sangforening "*Hasomir*"] på 28 sider.³⁹ Til 25-års jubilæet var ambitionen meget større. Her ville man samle alle de vig-

³⁹ Selvom årstallet angives i den jødiske kalender, regnedes Hasomir for grundlagt 22.10.12. I den jødiske kalender er det 11. chesvan 5673; den 22.10.22 er imidlertid den 30. tischri 5683, mens den 11. chesvan 5683 er 2.11.22. Alle jubilæer blev imidlertid holdt den 22.10.

tigste af Hasomirs sange med noder. Det blev en bog på 168 sider, den største tryksag på jiddish nogen sinde trykt i Danmark og en så ekstraordinær sangbog, at den som den eneste bog trykt i Danmark står som håndbog på læsesalen i det store jiddishe forskningsbibliotek YIVO i New York. Den blev trykt af Altschul. Hasomir overlevede frem til 1976, og da det havde 50 års jubilæum i 1962 udsendte koret bogen [Lui Beilin]: *Den jødiske sangforening Hasomir København 1912-1962* på 15 sider, hvoraf de 2 var håndskrevne på jiddish. Fra 1916-36 førte Hasomir en slags historie med det håndskrevne og illustrerede blad *דער מוק* / der muk / *Myggen*, som kun udkom i ét eksemplar og som i dag befinder sig på YIVO i New York.

Efter anden verdenskrig nåede jiddish i en periode frem til Universitetet. Det var Rafael Edelmann, som der underviste i jiddish. Han var til daglig ansat på Det kgl. Bibliotek, hvor han tog sig af judaistisk afdeling. Til sin undervisning fik han i 1966 universitetets støtte til at udgive en samling tekster på jiddish med en ordliste, en bog på 84 sider som han kaldte *yiddishe krestomatie*, aroysgegeben fun dem fond tsum farshafn lernbikher bay der universitet in kopenhagen [*Jiddisch krestomati*, Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler]. Den udkom kun få år før en ny gruppe af østjødiske flygtninge, denne gang de polske jøder, igen bragte et levende jiddish til Danmark. De udgav fra 1971-74 tidsskriftet *di khronik. tsaytshrift fun farband fun poylishe yiden in den mark* [Kronik, tidsskrift for forbundet af polske jøder i Danmark]. Også Bund genopstod og udgav fra 1976-94 tidsskriftet *oyfs nay tsaytshrift* [På ny tidsskrift]. Begge tidsskrifter var tosprogede jiddish-polsk. Bund udgav også Adam Markusfeld:

Jiddishe Biblioteks 50-års jubilæum i 1956.

Hvad ønsker "bund" i Danmark, Jødiske Socialister Bund i Danmark, som var tosproget jiddish-dansk.

Mellem opblomstringen 1911-37 og 1971-94 ligger, hvad man i sprogvidenskaben på engelsk er begyndt at kalde et *linguicide*, altså et sprograb. Shoa var ikke mindst rettet mod de jiddish-talende jøder i Europa. Efter shoa begyndte jiddish i USA at gå i opløsning som en sammenhængende sprogkultur og blev afløst af engelsk. Og i Israel førte staten en ret aggressiv anti-jiddishistisk politik og søgte at fremme en et-sprogs kultur med hebraisk i fokus. I dag lever jiddish som levende sprog kun i små ultraortodokse enklaver i USA (fx Williamsburg i New York), Europa (fx i Antwerpen) og i Israel.

2. Jiddish Bogfortegnelse

2.1 Fortegnelsen falder i to afsnit

For *den tidlige periode* (de slesvig-holstenske tryk) har jeg i afsnit 2.2 indført alle de tryk, som Yeshayahu Vinograd har med i sin bibliografi, suppleret med de to poster fra *Bibliotheca Danica* samt to fund i Kgl. Biblioteks base.⁴⁰ Indførslerne for disse tryk baserer sig udelukkende på de pågældende oplysninger. Jeg har ikke selv undersøgt de enkelte tryk. Ved hver enkelt står et nummer som henviser til Vinograd (va for udgivelser fra Altona og vw for udgivelser fra Wandsbek) . Jeg har medtaget alle dem, som han i noterne har klassificeret som jiddishe og transskriberet titler og navne efter ashkenazisk udtaletradition.

For *den senere periode* (de københavnske tryk efter 1911) har jeg selv undersøgt alle de nævnte tryk (hvis de findes) og beskrivelserne i afsnit 2.3.1 og 2.3.2 baserer sig herpå.

2.1.1 Hver indførsel i fortegnelsens senere periode indeholder først forfatternavn og titel på jiddish. Det er optaget i posten præcis som det står i original-trykket. Der var ingen anerkendt ortografisk norm, hvilket gør at såvel navneformer som andre ordformer optræder med forskellig stavemåde.

2.1.2 Herefter følger efter en skråstreg en translitteration med latinske bogstaver. Da det hebraiske alfabet ikke skelner mellem store og små bogstaver anvendes kun små. Det jiddishe ordforråd af tysk-slavisk oprindelse translittereres efter YIVO's norm. Uanset udtalen skrives som der står på jiddish. For så vidt angår det hebraiske ordforråd (som på jiddish skrives uden

⁴⁰ Yeshayahu Vinograd: אוצר הספר העברי/ *otsar ha-sefer ha-ivri*. *Reshimat sefarim she-nidpesu be-ot ivrit me-reshit ha-dfus ha-ivri bi-shnat 1469 ad shnat 1863/ Thesaurus of the Hebrew Book*, Jerusalem 1993-95.

vokaler) skrives ordene som de udtales ifølge Uriel Weinreichs ordbog.⁴¹ For så vidt angår navne af hebraisk oprindelse skrives de som de normalt ville udtales.⁴²

2.1.3 Herefter følger den eller de alternative titler publikationen måtte have. Som oftest drejer det sig om en dansk titel; men der kan også være tale om andre sprog.

2.1.4 Herefter følger trykkeri, sidetal og udgivelsessted.

2.1.5 For periodika opgives redaktør, trykkeri, periodikatype, datering og antal af udgivne numre.

2.1.6 Hvis en publikation ikke kendes, evt. ikke kendes i alle numre, anføres hvilke som kendes.

⁴¹ אוריאל וויינרײַך: מאָדערן ענגליש-ייִדיש/ ייִדיש-ענגליש ווערטערבוך / Uriel Weinreich: *English-Yiddish Yiddish-English Dictionary*, New York 1968 eller eventuelt בערל וויסבראָט און יצחק נײַבאָרסקי: ייִדיש-פֿראַנצײזיש ווערטערבוך / Bernard Vaisbrot et Yitskhok Niborski: *Dictionnaire Yiddish-Français*, Paris 2002.

⁴² Her følges udtalen i Alexander Beider: *A Dictionary of Ashkenazic Given Names. Their Origins, Pronunciation, and Migrations*, Bergenfield, NJ, 2001.

2.2 Jiddische tryk fra Altona mv.

קינוט/

kines

Altona, 5485, 1724-25

va3

ספר טוביה/

seyfer toyvie

Wandsbek 5488, 1727-28

vw17

עקידת יצחק/

akeydes yitskhok

Altona 5488, 1727-28

va9

קינוט/

kines,

Altona 5488, 1727-28

va10

שער אפרים

ריישר, אפרים בן נפתלי צבי/

shaar efroym

efroym ben naftole tsvi reyshr

Altona 5488, 1727-28.

va11

דניאל בוך/

daniel bukh

Altona 1730

va13; Vinograd omtaler den ikke som jiddish, men titlen er jiddish.

חויא דרבנן
משה מאיר מקמינקא/
khayve dearbonen
moyshe mayr mikminke
[Altona] 5490, 1729-30
va14

שפאנישע היידן/
spanishe heydn
Altona 5491, 1730-31
va16

איגרת שלמה/
igeret shloyme
שלמה זלמן בן יהודה ליב
מדסוי/
shloyme zalmen ben yehuda leyb
Wandsbek 5490, 1729-30
vw31

ספר המגיד/
seyfer hamaged
Wandsbek 5492, 1731-32
vw 33

מענה לשאון/
mayne loshn
Wandsbek 5492, 1731-32
vw 34

סידור מנהג פולין ואשכנז
sider mineg poylin
Wandsbek 5492, 1731-32
vw 35

תהלים
אליהן בן אשר הלי אשכנזי
silim
elye ben asher heyle ashkenazi
Wandsbek 1732
vw36

Jødisk Almanach
Altona 1732, 1768, 1775, 1780-84, 1786, 1788-1832, 1855-56,
1858-60, 1862-65 (KB-post).

הגדה של פסח
hagode shel peysekh
Wandsbek 5493, 1732-33
vw 37

שבעה שרים
פופרט, שמואל זנוויל בן מדרכי
shive shirim
shmuel zanvil ben mordkhe pupert
Altona 5496, 1735-36
va27

שער אפרים
רישר, אפרים בן נפתלי צבי
shaar efroym

efroym ben naftali tsvi reyshr
Altona 5496, 1735-36
va28

יון מצולה
הנובר, נתן נטע בן משה
yovn metsoyle
natan nate ben moyshe
Wandsbek 5499, 1738-39
vw 42

רפואות הנפש/
refues hanefesh
Altona 5500, 1739-40
va38

רפואות הנפש/
refues hanefesh
Altona 5525, 1764-65
va80

הגדה של פסח/
hagode shel peysekh
Altona 5567, 1806-07
va190

גרסא דינקותא
אורבך, יצחק איזיק בן ישעיה
ברוך בנדט בן מיכאל משה
girse deyankese
yitskhok ayzik ben ishaye auerbakh
borukh bendit ben mikhal moyshe

Altona 5568, 1807-08
va195

Samme udgivelse i *Bibliotheca Danica*, hft. III, Bibliotheca
Slesvico-Holsatica, Kbh. 1945:
Moše Meseritz, Baruk Bendit ben Mikā'el: סגרא דיןקותא Girsa
dējanquta |: Børnelærdom. Grammatiske og halakiske Regler
for Drengene. Hebr. og Jødetysk. Altona ([5]568 I Kronogr. (dvs.
1807-08)) : |.

לויה/
luekh
Altona 5575, 1814-15
va207

זענד שרייבען אן מיינע גלויבענס-גענאסען
קצנלנבויגן, אליעזר ליזר בן יעקב/
zend shrayben on mayne gloybens-genosen
elishe leyzer ben yankev katzenelebenbogen
Altona 5579, 1818-19
va214

איין אלגעמיינטיציגעס לוי
יצחק בן פסח, הן/
ayn allgemaynnitsiges luekh
yitskhok ben peysekh han
Altona 5579, 1818-19
va215

סליכות מנהג פולין ביהמן ... אנגליה ודנמרק
כהן, שלם/
slikhes mineg poyln beyhmen...anglia vdenemark

sholem kohen
Altona 5583, 1822-23
va221

Samme udgivelse i *Bibliotheca Danica*, hft. III, Bibliotheca
Slesvico-Holsatico, Kbh. 1945:
Sēlih_ut lē-jamim nora'im | סליחת לימים נוראים : Bodsliturgi til
Forsoningsdagen og Dagene forud for denne efter polsk Ritus.
Med jødetyisk Oversættelse og Anm. Af Šalom ha-Kohen. Al-
tona [5]583 (dvs. 1822-23) : |.

הגדה של פסח/
hagode shel peysekh
Altona 5585, 1824-25
va224

לוה/
luekh
Altona 5585, 1824-25
va225

תקנות
המבורג. חברה קדישא ביקור חולים ומשמרות
takones
hamburg. khevre kedishe biker khoylim umshemres
Altona 5586, 1825-26
va229

הגדה של פסח/
hagode shel peysekh
Altona 5589, 1828-29
va232

לויה/
luekh
Altona 5590, 1829-30
va234

לכבוד תלמידי הב"ה
גנוז, מאיר/
likhvoyd tamidey habakh
mayr ganz
Altona 5590, 1829-30
va235

תקנות
אלטונא. חברה קדישא אגודה ישרה/
takones
altona. khevre kedishe agude yoshre
Altona 5591, 1830-31
va239

לויה/
luekh
Altona 5592, 1831-32
va240

*Nothwendiger Einblick ins sogenannte Juden-Ebräisch oder
Wörterbuch für die Gojim, die lernen sollen zu seyn Chochum,
und wollen begreifen schmußen als a Bargißrol.*
Herausgegeben von einem Occidentalen, Rendsburg 1833, 35
s. (KB-post)

געזעטצע דער חברה קדישא

אלטונא. חברה קדישא
gezetse der khevre kedishe
altona. khevre kedishe
Altona 5596, 1835-36
va242

תחינות
מירו, יהושע השל אלטונא
tekhines
yoshue heshl miru
Altona 5597, 1836-37
va244

סדר ליל שימורים
seydr leyl shimurim
Altona 5598, 1837-38
va246

סדר הגדה לליל שימורים
seydr hagode leyl shimonim
Altona 5599, 1838-39
va248

לוה לשנת תר"ב
luekh leshoynes
Altona 5601, 1840-41
va256

פערלענשנור אדער פילאזאפישען קוואדליבעט
שלמה יודל
perlenshnur oder filozofishen kvodlibet
shloyme yudl

Altona 5610, 1849-50
va267

מנחה קטנה
/ויטקובר, יוחנן/
minkhe ktone
yokhonen vitkuber
Altona 5616, 1855-56
va276

פרדס אין מילטון גיון
/זלקינסון, יצחק/
pardes en milton john
yitskhok zalkinson [overs.]
Altona 5620, 1859-60
va286

2.3.1 Skrifter trykt i København

צום 1-יעהריגען יובילעאום פון „דאס וואכען בלאט“ 21 מאי 1911 – 21 מאי 1912
tsum 1-yehrigen yubileum fun "dos vokhen blat" 21 mai 1911 – 21 mai 1912, tryk "dos vokhen blat", 20 s., Kbh. 1912.

שלמה עדעלהייט: דער אייביגע שמערץ. דראמאטישעס בילד אין 1 אקט,
/פערלאג/ „דאס וואכען בלאט“
shloyme edelhayt: *der eybiger shmerts. dramatisches bild in ayn akt*, ferlag "dos vokhen blat", tryk "dos vokhen blat", 18 s., Kbh. 1912.

„בונדס“ ארבייטער־לעזעהאל פאר אלע אין קאפענהאגען קאטאלאג 1912
"bund's" arbayter-lezehal far ale in kopenhagen. katalog 1912, tryk Josef Lititshevski, 18 s., Kbh. 1912.

יעקוב קרעפליאק: א סדר אין פינלאנד, ערצעלונג, פערלאג „דאס וואכען בלאט“
yankev krepliak: *a seder in finland*, ferlag "dos vokhen blat", tryk "dos vokhen blat", 48 s., Kbh. 1912.

/סטאטוטען פון דער פערײניגונג פון אלע רוסישע יודען אין קאפענהאגען/
statuten fun der fereynigung fun ale rusionen yuden in kopenhagen, tryk Josef Lititshevski, 10 s., Kbh. [1913].

higieynische /היגיינישע אנווייזונגען פון דאקטאר א. פרידלענדער
onvayzungen fun doktor a. friedlender, oysgegeben fun der yudische gemaynde in kopenhagen [Omtales i *vokhen blat* 9.5.13, men er ikke fundet; titel rekonstrueret ud fra omtalen].

פערײניגונג פון אלע רוסישע יודען אי קאפענהאגען. בעריכט פון צענטראל־ביורא און די קאמיסיאנענס טהעטיגקייט פון 1. אפריל 1913 ביז דעם 30-טען מערץ 1914. איבערדרוקט פון נומער 20 און 21 „יודישע געזעלשאפט“

fereynigung fun ale rusishe yuden in kopenhagen. berikht fun tsentral-byuro un di komisionens thetigkayt fun 1. april 1913 biz dem 30-ten merts 1914. iberdruckt fun numer 20 un 21 "yudishe gezelschaft.", tryk Israel Kaplan, 16 s., Kbh. 1914.

דער קאפענהאגענער יונגאטש א אילוסטרירטער, מאנאטליכע וואכענשריפט / אהן בילדער מיט געזאנג און טענץ

der kopenhagener jungatsh a ilustrirte, monatlikhe vokhensh-rift ohn bilder mit gezang un tents, 1 johrgang, nr. 2, kopenhagen freytog d. 5 yuni 1914, tryk Josef Lititshevski, 8 s., Kbh. 1914.

די דענישע יודען. פרעדעריציא און איהר יודישע געמיינדע / [Alfred Heymann og Simon Altschul:] *di denishe yuden. frederitsia un ihr yudishe gemaynde*, 32 s., [Kbh. 1914].

שלחמנות. ערשטע צייטשריפט אין סקאנדינאווען וועלכע ליידעט קיינמאל *shlakhmo-nes. ershte tsaytschrift in skandinavien velkhe laydet keynmol nit fun tekhnishe sibes. ershaynt yede purim. purim 5676*, Josef Lititschewsky, 8 s., Kbh. 1916.

נחום סאקאלאוו: וואס מיר ווילען. רעדע געהאלטען אויף דער ציוניסטישער פאלקס־קאנפערענץ אין לאנדאן. ארויס־געגעבען פון שוויצערישע קארטעל / פון דער ציוניסטישער סטודענטען־ארגאניזאציע, „החבר“, קאפענהאגע 1916 *nokhum sokolov: vos mir vilen. rede geholten oyf der tsienistisher folks-konferents in london. aroysgegeben fun shveyt-serishe kartel fun der tsienistisher studenten-organisatsion*

"*hekhaver*", tryk Jødisk Folketidendes Trykkeri, 18 s., Kbh. 1916.

די עקאנאמישע לאגע אין ארץ־ישראל, פערלאג יודישע פאלקסשטימע
ekonomishe lage in erets jisroel, ferlag yudishe folksshtime,
tryk Jødisk Folketidendes Trykkeri, 8 s., Kbh. 1916.

עטליכע ווערטער וועגען ציוניסטישער פאליטיק פון א ציוניסט, פערלאג
יודישע פאלקסשטימע/
etlikhe verter vegen tsienistisher politik fun a tsienist, ferlag
yudishe folksshtime, tryk Jødisk Folketidendes Trykkeri, 17 s.,
Kbh. 1916.

מ. אוסישקין און יוסף קלויזנער: פאלעסטינא אין דער מלחמה־צייט, פערלאג
יודישע פאלקסשטימע,
m. usishkin un yosef kloyzner: *palestina in der milkhomeh-*
tsayt, ferlag yudishe folksshtime, tryk Jødisk Folketidendes
Trykkeri, 12 s., Kbh. 1916.

נחום סאקאלאוו: הר מגדו. א פארטראג געהאלטען איף טרויער־פערזאמלונג
פון הערצל'ס יאהרצייט אין לאנדאן.
אראיסגעגעבען פון סקאנדינאווישען ציוניסטען פערבאנד
nokhum sokolov: *har megido. a fortrog gehalten oyf troyer-*
ferzamlung fun hertsl's yohrtsayt in london. Aroysgegeben fun
skandinavishen tsienisten ferband, 28 s., Kbh, 1917.

*Jødisk Folkeviser-Aften. Foranstaltet under personlig Ledelse af
Hr. Chefredaktør Leo Winz fra hvis Privatsamling af jødiske
Folkesange og Melodier samtlige Programmets Numre er hen-*
tede. København d. 6. Decbr. 1917 Kl. 7½ Aften i Odd-Fellow
Palæet, dansk, jiddish, hebraisk [alle sange bortset fra én med

latinske bogstaver], overs. til dansk af Svend Borberg, 12 s., Kbh. 1917.

קאטאלאג פון "בונדס" ארבייטער לעזע-זאל פאר אלע אין קאפענהאגן יוני 1917/

katalog fun "bund's" arbayter leze-zal far ale in kopenhagen yuni 1917, 16 s., Kbh. 1917.

/וולאדימיר גראסמאן: יודען אין קאפענהאגן/

vladimir grosman: *yuden in kopenhagen*, tryk Martius Truelsens Trykkeri, 35. s., Kbh. 1918; findes også på dansk: *Jøderne i København*, 16 s., Kbh. 1918.

/יוגענד-פערין, העברי הצעיר. סטאטוטען/

yugend-fereyn "hoivri hatsair". statuten, tryk "dos vokhenblat", 5 s., Kbh. [1918].

שער און נאדעל. ארגאן וואס דארף ערשיינען פונקטליך צו יעדען

פאמיליען-פעסט פון יודישען שניידער-קלוב אין קאפענהאגן. קאפענהאגן
/דעם 28 מערץ 1920/

sher un nodel. organ vos darf ershaynen punktlikh tsu yeden familien-fest fun yudishen shnayder-klub in kopenhagen, kopenhagen dem 28 merts 1920, tryk hoyserg. 36 [Josef Lititschevski], 8 s., Kbh. 1920.

באריכט פון קאפענהאגענער הילפסקאמיטעט פאר די מלחמה-געליטענע

/יודען. פאר דער צייט פון'מ 1-טען פעברואר 1919 ביז'נ 30 יוני 1920.

barikht fun kopenhagener hilfskomitet far di milkhomeh-gelitene yuden. far der tsayt fun'm 1-ten februar 1919 biz'n 30 yuni 1920, tryk "dos vokhenblat", 38 s., Kbh. 1920.

יהודה שאיאק: צוויי דערצעלונגען, פאַרלאַג „די אידישע וועלט“,
קאָפּענהאַגן/

yehuda shayak: *tsvay dertselungen*, farlag "di idische velt"/ J.
Shaiak: *To Fortællinger*, Forlag "Di yidische welt", 63 s., Kbh
1921.

שמעון אלטשול: די געשיכטע פון די יודען אין דענעמארק, ערשטע העפט, די
יוען אין דענעמארק אין 17-טען יארהונדעט
shimen altshul: *di geshikhte fun di yuden in denemark, ershte
heft, di yuden in denemark in 17-ten yorhundert/* Simon
Altschul: *Jødernes Historie i Danmark*, 1-ste Hefte: Jøderne i
Danmark i det 17-de Aarhundrede, tryk "Dos Wochenblatt", 50
s., København 1921.

„הזמיר“/ „הזמיר“ תרע"ג תרפ"ג, ארויסגעגעבען פון געזאנג-פאריין „הזמיר“,
5673 – 5683, aroysgegeben fun gezang-fareyn "hazo-
mir"/ "Hasomir" 1912-1922, udgivet af Den jødiske Sangfore-
ning "Hasomir", tryk S. Altschul & Søn, 28 s., Kbh. 1922.
[Selvom årstallet angives i den jødiske kalender, regnedes Ha-
somir for grundlagt 22.10.12. I den jødiske kalender er det 11.
chesvan 5673; den 22.10.22 er imidlertid den 30. tischri 5683,
mens den 11. chesvan 5683 er 2.11.22. Alle jubilæer lå imidler-
tid den 22.10]

קאטאלאג און סטאטוטען פון יודישע ארבייטער לעזע-זאל אין קאפּענהאַגן
1907, יולי 1922, געגרינדעט אין
*katalog un statuten fun yudishe arbayter leze-zal in
kopenhagen gegrindet 1907*, yuli 1922, tryk S. Altschul & Søn,
44 s., Kbh. 1922.

מ. גאלדשמידט: לעבענס-עראינערונגען און רעזולטאטען, די ערשטע צוויי
קאפאטלעך איבערגעזעצט פון דעניש אין אידיש פון שמעון אלטשול

m. goldshmidt: *lebens-erinerungen un rezultaten*, di ershte tsvey kapitলেখ, ibergezetst fun denish in yidish fun shimen altshul/ M. Goldschmidt: *Livs Erindringer og Resultater*, oversat til Jiddisch af Simon Altschul, [Ærbødigt tilegnet Herr Overrabbiner Professor D. Simonsen paa Halvfjerdsaaersdagen d. 17. Marts 1923], tryk S. Altschul & Søn's Bogtrykkeri, 59 s., Kbh. 1923.

מ. גאלדשמידט: אויסדערוועהלטע שריפטן. דערצעהלונגען און שילדערונגען פון אידישע קולטור-היסטארישע בילדער. איבערגעזעצט פון דעניש אין אידיש מיט ערלויבניש פון מחבר'ס יורשים, פון שמעון אלטשול. ערשטע דערצעהלונג. מעשר, אייגענע פארלאג

m. goldshmidt: *oysdervehlte shriftn. dertsehlungen un shilderungen fun idishe kultur – historishe bilder*. ibergezetst fun denish in idish mit erloybnish fun mekhaber's yorshim, fun shimen altshul. ershte dertsehlung. *maser*, eygene farlag, tryk S. Altschuls Bogtrykkeri, 51 s., Kbh. 1924.

מ. גאלדשמידט: אויסדערוועהלטע שריפטן. דערצעהלונגען און שילדערונגען פון אידישע קולטור-היסטארישע, איבערגעזעצט פון דעניש אין אידיש מיט ערלויבניש פון מחבר'ס יורשים, פון שמעון אלטשול, צווייטע דערצעהלונג, אברם"טשע נאכטיגאל, אייגענע פארלאג

m. goldshmidt: *oysdervehlte shriften. dertsehlungen un shilderungen fun idishe kultur – historishe bilder*, ibergezetst fun denish in idish mit erloybnish fun mekhaber's yorshim, fun shimen altshul, tsveyte dertsehlung, *avromtshe nakhtigal*, eygene farlag/ M. Goldschmidt: *Avromche Nattergal*, oversat til Jiddisch af Simon Altschul, tryk M. Altschuls Bogtrykkeri, 48 s., København 1925.

מאיר גאלדשמידט: אוידערוויילטע שריפטן, דריטע דערצעהלונג, אהרן און אסתר אדער א קאפיטעל פון רבי נתן קלויזנער'ס לעבן. 1846, איבערגעזעצט

פון דעניש מיט ערלויבענעש פון מחבר'ס יורשים פון שמעון אלטשול,
אייגענעם פארלאג/
mayer goldshmidt: *oysderveylte shriftn, drite dertsehlung, aron
un ester oder a kapitel fun rov natan kloyzner's lebn*. 1846,
ibergezetst fun denish mit erloybenesh fun mekhaber's yorshim
shimen altshul, aygene farlag/ M. Goldschmidt: *Aron og Es-
ther*. Oversat til yiddisch af S. Altschul, tryk M. Altschuls Bog-
trykkeri, 39 s., København 1926.

פעליקס ברעשעל: אַניוטאַ, קאַפּענהאַגען תרפ"ז, געדרוקט ביי ר.
זעלמאַנאָוויטש, דארפאַט עסטלאנד
Zelmanovitshs trykkeri, Dorpat, Estland, 163s., København
5687, 1926.

כיים ריטערבאנד: צוויי כסידישע פאלקסלידער. 1. שלש סעודות. 2. דער רבי
גייט (געווידמעט ענגעל לונד). טעקסט און מוזיק: כיים ריטערבאנד,
/אראנזשירט פון פערדינאנד ריטער/
khaym riterband: *tsay khosidishe folkslider*. 1. sholosh sudes. 2.
der rebe geyt (gevidmet engel lund). tekst un muzik: khaym
riterband/ aranzhirt fun ferdinand royer/ Chajim Ritterband:
To Chassidiske Folkeviser. 1. Scholosch s'udes. 2. Rabbien
kommer (Tilegnet Engel Lund). Tekst og Musik Chajim Rit-
terband, Arrang: Ferdinand Reuter, Skandinavisk og Borups
Musikforlag, Nordisk Nodestik & Trykkeri, 5 s. Kbh.. 1932.

סטאטוטן פון אידישען פאלקספאריין קאפּענהאַגן/
*statutn fun idishe folksfareyn kopenhagn/ Love for Jødisk Fol-
keforening København*, Altschuls Tryk, 9 s., Kbh. 1933.

י. ריוו: פון שטעטלשע היימען אין טורמע. סעריע רעוואָלוציאָנערע
/דערציילונגען, קאפּענהאַגן, 1934

y. riv: *fun shtetlshe heyman in turme*. serie revolutsionere dertseylungen 1, tryk Tipogrāfija "Splendid", Rīgā, Kungu ielā 21, 23 s., Kbh. 1934.

י. ריוו: מארעק אף דער טליע. סעריע רעוואָלוציאָנערע דערציילונגען,
קאָפּענהאַגן 1934

y. riv: *marek af der tlie*. serie revolutsionere dertseylungen 2, tryk Tipogrāfija "Splendid", [Rīgā], Kungu ielā 21, 23 s., Kbh. 1934.

הזמיר'ס לידער-בוך. ארויסגעגעבן צום 25-יאריקן יובל, קאפּענהאַגן
12.10.1937/ *hazomir's lider-bukh. aroysgegeben tsum 25-yorikn yubl, kop-
penhagen 22.10.37, denemark/ Hasomir's Sangbog. Udgivet i
Anledning af 25 Aars Jubilæet, København XXII.X.1937, Dan-
mark, tryk M. Altschul, nodetryk Nornotryk, 36 + 132 s., Kbh.
1937.*

“עבודה”, 9 s., København
1940.

רפאל עדעלמאן: יידישע כרעסטאָמאטיע, ארויסגעגעבן פון דעם פֿאָנד צום
rafal edelman: *yidische krestomatie*, aroysgegeben fun dem fond tsum
farshafn lernbikher bay der universitet in koppenhagen/ R.
Edelmann: *Jiddisch krestomati*, Københavns Universitets Fond
til Tilvejebringelse af Læremidler, 64 + 20 s, Kbh. 1966.

רפאל עדעלמאן: די יידישע ביבליאָטעק אין קאָפּענהאַגן/
rafal edelman: *di yidische bibliotek in koppenhagen/ R. Edel-
mann: The Jewish Collections in the Royal Library of Copen-
hagen*, The Royal Library, 9 s., Kbh. 1969.

[Lui Beilin]: *Den jødiske sangforening Hasomir København 1912-1962*, 15 s. [heraf 2 på jiddish], Kbh. 1962.

Adam Markusfeld: *Hvad ønsker "bund" i Danmark*, Jødiske Socialister Bund i Danmark. S. 1-10 artikler på dansk, s. 23-11 artikler på jiddish (+ notits på polsk); alle artikler af Adam Markusfeld, bortset fra b. viner: פֿאַר וואָס בין איך היינט אַ בונדיסט? / far vos bin ikh haynt a bundist? 23 s., Kbh. 1978.

2.3.2 Periodika trykt i København

דער וואָכען בלאַט/

der vokhen blat, udg. J. Lititschevski, red.: M. Katz (-aug. 1911), Kalman-Aron Cohen (-marts 1912), J. Lititschevski, M. Brender (fra okt. 1915), ugeblad, i perioder 14-dagesblad; 1. periode: nr.1, 21.5.1911 - 124, 3.7.1914, fra nr. 9 דאָס וואָכען בלאַט/ *dos vokhen blat*, fra 113, 27.3.14 - 117, 8.5.14 i en jiddish-dansk udgave, hvor den danske hedder *Mosaisk Uge-blad. Organ for alle Jøder i Danmark*, red. Josef Lititschevski (ansv) og J. Michaelsen, 125-179 ikke udkommet; 2. periode nr. 180, 8.10.1915 - 11. årg. nr. 5, 4.3.1921.

דער אמת. אונאבהענגיג-פראגרעסיווע פעריאדישע צייטשריט/

der emes. unabhengig-progresive periodishe tsaytshrift, red. S. Altschul, tryk "dos vokhen blat", nr. 1, 10.10.13 [kun dette nr. findes, Jødisk Museum].

דער יודישע סטודענט/

der yudishe student/ L'etudiant Juif. Mensuel littéraire et scientifique, red. I. Lifshits og I. Podruchnik, Gand, Belgien, ferlag "dos vokhen blat" kopenhagen, tryk "dos vokhen blat", nr. 1, december 1912 - 4, 1913.

די יוגענד-שטימע. א פראגרעסיוו-פרייזינניגע וואכען-שריפט אונטער די

לייטונג פון פערין "יודישע יוגענד" אין קאפענהאגן/

di yugend-shtime, a progresiv-frayzinnige vokhen-shrift unter di leytung fun ferayn "yudishe yugend" in kopenhagen, red. S. Beilin, ugeblad, tryk yugend's drukera, nr.1, 29.12.1911 - 14, 30.3.1912.

די קאפענהאגענער יוגענד־שטימע . א פראגרעסיוו־פרייזינג מאנאטליכער
זשורנאל אראיסגעגעבען און געלייטעט פון פערין „יודישע יוגענד“ אין
קאפענהאגען/

*di kopenhagener yugend-shtime, a progresiv-frayzinnig monat-
likher zhurnal aroysgegeben un geleytet fun ferayn "yudishe
yugend" in kopenhagen*, red. S. Beilin, månedsblad, tryk "dos
vokhen blat", nr. 1, januar 1913 - 2/3, februar-marts 1913.

דער מערב/

der mayrev/ Der Ma'arow, Antwerpen, tryk Josef Ltitschevski,
1 - 4, 1913.

יודישע געזעלשאפט. ארגאן פון דער פעראייניגונג פון אלע רוסישע יודען אין
קאפענהאגען/

*yudishe gezelshaft. organ fun der feraynigung fun ale ruishe
yuden in kopenhagen / Jødisk Samfund*, red. Ch. Lichten, jid-
dish og dansk, jiddish del trykt hos Israel Kaplan, 14-
dagesblad, nr.1, 30.5.1913 - 43, 22.1.1915, herefter kun på
dansk til nr. 97, 13.4.17.

/ קריגס־טעלעגראמען פון אייראפא

krigstelegramen fun eyropa, dagblad, tryk Israel Kaplan, for-
mentlig fra 6.8.14- [kun nr. 10, 16.8.14, Jødisk Museum].

/ קאפענהאגענער טאָג־בלאט

kopenhagener tog-blat, dagblad, red. Josef Lititschevski, tryk
Josef Lititschevski, formentlig fra 13.8.14 - 6.11.14, hvor *yu-
dishe gezelshaft/Jødisk Samfund* meddeler at det er blevet luk-
ket [kun nr. 1, 10.8.14, YIVO, New York, 13, 28.8.14, 14,
1.9.14, Jødisk Museum og nr. 28, 16.10.14, YIVO, New York].

/ יודישע פאָלקס־צייטונג

yudische folks-tsaytung, ansv. S. Skorochod og J. Nachemsohn, (red. Meir Grossman) tryk J. Lititshevski, senere a/s Jødisk Folketidendes Trykkeri, dagblad, nr. 1, 29.11.14 – nr. 233, 29.9.15.

דער ארבייטער. ארויסגעגען פון בונדישען פערין אין קאפענהאגן/
der arbayter, aroysgegeben fun bundishen ferayn in kopenhagen/ Arbejderen, tryk "Das Wochenblatt"s Trykkeri, uregelmæssigt blad, nr. 1, august 1915 - 5, september 1916.

יודישע פאלקסטימע/
yudische folksshtime/ Jidische Folksschtime/ Jødisk Folkestemme, ansv. S. Skorochod og J. Nachemsohn, (red. S. Bernstein), tryk a/s Jødisk Folketidendes Trykkeri, udk. 2 gange/ugen, nr. 1, 5.10.15 – 79, 18.8.16.

די טריבונע/
di tribune, udg. og red. Meir Grossman i nært samarbejde med Vladimir Jabotinsky, fjortendagesblad, tryk a/s Jødisk Folketidendes Trykkeri, senere Rasmussen & Rugh, nr. 1, 15.10.15 - 20-21, 25.8.16. Bladet fortsættes fra London med nr. 1(22), 1921-7 [28] 1922, og fra nr. 8(29) -9/10(30/31) 1922 i Berlin.

די טריבונע. סקאנדינאווישע אויסגאבע/
di tribune. skandinavische oysgabel/ Di Tribune. Skandinavisk Udgave, udg. og red. Meir Grossman, ugeblad, tryk Rasmussen & Rugh, nr. 1, 23.6.16, kun dette nr.

פאלקס־הילף. מיטטיילונגען ארויסגעגעבען פון סקאנדינאווישען
צענטראלי־קאמיטעט פאר די נויטלידענדע יודען פון דער מלחמה/
folks-hjlf. mitteylungen aroysgegeben fun skandinavishen tsentral-komitet far di noytleydende yuden fun der milkhome/

Folkets-Hjælp, tryk nr. 1, Jødisk Folketidendes Trykkeri; nr. 2-4 u. trykkestet; nr. 5, Rasmussen & Rugh, nr. 1, 25.7.16 - 5, 8.12.16.

פאלקסהילף. אויסגעגעבען פון דעם סקאנדינאווישען יודישען

צענטראל-הילפסקאמיטעט /

folkshilf. aroysgegeben fun dem skandinavishen yudishen tsentral-komitet/ Folkshilf. Udgivet af Skandinavisk Jødisk Central-Komite for de ved Krigen ulykkelig stillede Jøder, tryk "Wochenblatt", senere kaldt hoysergade 36, bortset fra sidste nr., som er trykt hos S. Altschul & Søn, nr. 1, 19.12.19 - 26, 1.2.22.

די אידישע וועלט. וואכענשיפט פאר אידישע אינטערעסען

di idishe velt. vokhenshrift far idishen interesen/ "Di Yidische Welt". Ugeblad for jødiske Interesser, fra nr. 1, 2. årg.:

eyntsigtste idishe vokhenshrift in skandinavien, red. J. Shaiak, tryk Rasmussen & Rugh, fra nr. 4, 28.1.21 Idishe Velts Trykkeri, nr. 1, 15.10.20 - 2. årg. nr.5, 18.2.21.⁴³

אונזער ווארט. פעריאדישע צייטונג פון יוגענד-פער"ן "העברי הצעיר",
קאפענהאגען

⁴³ I det Kgl. Biblioteks base Rex angives nr. 1 af den svenske udgave fra 1917 som dansk: חודש-זשורנאל פאר ליטעראטור, קונסט און אידישע די אידישע וועלט. *khoydesh-zhurnal far literatur, kunst un idishe ongelegenheyten/ di idishe velt. Månad Journal För Literatur, Konst och Jidiska Interesser*, nr. 1, 1917. Det skyldes at KBs eksemplar har en påklisteret dansk adresse for redaktionen. Oprindeligt er bladet imidlertid trykt (Boktrykkeriet Merkantil) og udgivet i Stockholm. Formentlig har Shaiak solgt restoplaget fra København senere.

unzer vort. periodishe tsaytung fun yugend-fereyn "hoivri hatsoir", kopenhagen, red. S. Beilin, tryk Wochenblatt, nr. 1, aug. 21 - 2, dec. 21.

יוגענטשטימע. ליטרארישע מאנאטשריפט/
yugentshtime. literarishe monatschrift/ Jugend-Stime. Literær Maanedskrift, red. Israel Cholewa, udg. Simon Altschul, tryk S. Altschuls Trykkeri, nr. 2, apr. 1922, nr. 3, maj 1922 [Nr. 2 kun på Jødisk Museum, nr. 3 kun på Kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket].

די נייע צייט. פעריאדישע צייטשריפט. רעדאקטאר און ארויסגעבער שמעון אלטשול/
di naye tsayt. periodishe tsaytschrift. redaktor un aroysgeber shimen altshul/ *Di neye teidt. Periodisk Tidsskrift*. Redaktør og Udgiver Simon Altschul, tryk S. Altschuls Trykkeri, nr. 1, okt. 1923.

קאפענהאגענער טריבונע (אונפארטייאישע צייטשריפט)/
kopenhagener tribune. (unpartayishe tsaytschrift)/ Kopenhagener Tribune (Upartisk jødisk Tidskrift), red. Simon Altschul, tryk M. Altschuls Trykkeri, jiddish og dansk, nr. 1, 15.3.27 - 5, 15.5.27.

אונזער יוגנט-שטימע/ *unzer yugnt-shtime*, 1929-31, duplikeret.
[Kgl. Bibliotek har 1, 1931; Harvard Library, Widener Collection har ifølgende katalogen alle numrene, men kan ikke finde dem]

סקאנדינאווישע איקאר-טריבונע. ארגאן פון איקאר ארגאניזאציע פאר
יידישער קאלאניזאציע אין בירא-בידשאן/

skandinavische ikor-tribune. organ fun ikor organisatsie far yidisher kolonisatsie in biro-bizhan Skandinavisk Ikor-Tribune. Organ for Hjælpeorganisationen for jødisk Kolonisation i Bi-robidjan, red. B. Grubin og J. Wulff, tryk M. Altschuls trykke-ri, nr. 1 på jiddish, dansk og svensk, nr. 2 jiddish og dansk, nr. 1, 1.4.36 - 2, aug. 36.

אונזער ווארט/

unzer vort, red. Yakev Varhaftig, udg. af Tsukunft, duplikeret, nr. 1, 20.2.38. [YIVO, New York]

Kronika. Pismo zwiąku żydów polskich w Danii/ די כראניק. צייטשריפט פון פארבאנד פון פוילישע יודען אין דענמארק tsaytshrift fun farband fun poylishe yuden in denmark; senere: Kronika Czasopismo zwiąku żydów polskich w Danii/ די כראניק. ארגאן פון פארבאנד פון פוילישע יודען אין דענמארק fun farband fun poylishe yuden in denmark, polsk og jiddish (nr. 2 kun på jiddish), 1, september 1971 - 14, marts 1974.

Od nowa/ נאיי צייטשריפט/ oyfs nay tsaytshrift/ På ny, udg. Bund i Danmark, polsk og jiddish [KB har fra nr. 6/1976-1/1994].